

II. Rákóczi Ferencz. Irta *dr. Márki Sándor*. A Bay Ilona-pályadíjjal jutalmazott mű. II. kötet 1707—1708. Budapest. A Magyar történelmi társulat kiadása, 1909. Nagy 8-r. 672 lap.

A művelődés országútai könyvekkel vannak kövezve. Ha régi kor-
szakokra és népekre gondolunk vissza, először a haladás e darabjai és
munkálói jutnak eszünkbe. A piramisok kövekből növekednek fel. A civi-
lizáció hosszú vonalán minden nemzedék végigsurran fehér lábaival és
soha többé le nem törölheti érintését. Akár törmelék, akár határjelző, a
legavúltabb, a többé nem emlegetett könyv is határtalan életű, bennük
van nyomozhatatlanul, észrevétlenül, mint őseink, benne van a lassú, fájd-
almas küzdelemben, mit az élet parancsából, kényelmünket elérülva,
percről-perczre kell a haladás lépcsőin megvívni. E néma beszéd és
halott-élet a létra, melyen az értékes idő az értékek végtelenségébe kúszik
Munkál és sugalmaz szerényen, követelés, feltűnés nélkül; e finom szel-
lemi fertőzés gyógyíthatatlan; nemes mérgek, mint az átöröklés, folynak
le szakadatlan ivadékok csatornáin. A jó könyv tehát a legjobb dolog a
világon. Gondolatokkal és tettekkel csatázunk az élet völgyében; gondolat
és tett között, ha ölésre nőnek ki a természetes rendből, a könyvszerű,
az egyedüli, az élő kapocs.

Márki Sándor szembeállít bennünket a természet, erők, idők egy
hányadával, mit Rákóczinak s forradalmának nevezünk és szép, jó könyvet
ad ekkor kezünkbe. Alig két esztendővel Rákóczi életrajzának első kötete
után (melyet folyóiratunk 1908. évf. 262—266. lapján méltattunk) meg-
ajándékoz a másodikkal. Egyszerűen és melegen, gondosan és szépen
kalauzol végig bennünket két esztendő (1707—8) szövedékein, közbe pedig
felvezet a meggondolatlan heveséssel felfujt nemzeti magaslatra, a sajkörömi
abrenunciáció dombjára és itt nagy pihenővel, beszédes, öreg karszékből
megmutatja nekünk az egész forradalom gépezetét, szellemi és anyagi éle-
tének izmait, idegeit. Terjengős, adatoktól görnyedő művelődési rajz ez a
II. kötet. Rákóczi magyarázza a felkelést, a felkelés értesít Rákócziról. A
szerző is érzi, hogy az elbeszélés folyásába szokatlanul tág szigetet illesz-
tett, olvasóit egy nagy kitérőre utasította. Valószínű, megfelelő pontokon
szétszórva az egyes fejezetek anyaga szabatosabb, ékeőbb építményt adott

volna. De tetszik nekünk ez a sok rendezetlen, szétszórta, kötőanyag nélkül egymás mellett heverő kellék. Rákóczi alakjának realitása és a mozgalom mechanizmusa nyers őszinteséggel, majdnem durván válik el a minuciózus háttérből. Érezzük, itt volt az ideje, hogy Rákóczit már egyszer nyers terméskőben lássuk, komoly vasból kovácsolják meg. Elégszer uszott fényes köveken, hideg elefántcsontból, drága aranyból, csillogó bronzból stilizáltan.

Ideje azonban belépnünk Márki műhelyébe és megnéznünk, mit ad és hogyan adja nekünk. Az ónodi országgyűléssel kezdi kötetét. Az ősi körülményesség és lirizmus egy csomó megható jelenetével, melyet a szokásos páthosz és a szokatlan szociális gond egyformán átsző ellentétes fonalaival. A részletek ismeretesek. A 15 gyűlés és 24 törvénycikk között legérdekesebbek Rákóczi önkénytelen megnyilatkozásai és önzetlenségének rajza. Mikor a rézpénz devalvációja (60%) bekövetkezik, ő a legelső, ki magánpénztára számára a kongót elfogadja, mikor a félmillió megyei adó kinyújtja falánk karmait, maga irányítja jószágait feléje és minden gyöngéd kedvezést elutasít magától. Majd következnek naponkénti pontossággal a reakció szolgálai, a császári oldal tudakozásai a sajómentí mező önérzetes nyilatkozataival szemben, Rákóczi lengyel királylyá jelöltetése a köztársaság és Nagy Péter czár részéről. Alkalom adódik itt az írónak Rákóczi kitűnő diplomáciai tevékenységének festésére. Bonyolult mesterkedésének veleje, hogy szerződést köt Péterrel jóindulatának megtartására, de tulajdonképpen azért fárad, hogy az északi háboru tényezőit is a magyar ügy mellé sorakoztassa; kibékítse XII. Károly svéd királyt az orosz czárral; magát orosz jelöltként az erdélyi fejedelemségbe, a svéd emberét a lengyel trónba és XIV. Lajos hivatást, a bajor választót a magyar királyi székbe juttassa. Mátyás király és Martinuzzi óta ilyen kitűnően, szélesen, észszerűen vezetett külpolitikai szövevény még nem fonódott. Tegyük hozzá azt is, hogy Törökországgal való viszonyába európai szemét nem engedett pillantani. Ez a kitűnő diplomata tájképe.

A diplomata ravasz, hajlékony pompája vezet át a nyílt, komoly, lelkes kormányzóhoz, a közigazgatás, hadvezetés, közigazdaság és szellemi élet egyszerű munkásához, a forró szavú és nemes lelkű igazgatóhoz. Rákóczi törőlmetszett alkotmányos fejedelem; egy megfordított *Il Principe* szerint fogja fel hivatását és ideális álmokat sző ugyan egy új Magyarország idomairól, de ezt okosan — hiszen a dolgok mindig azonosak, csak alakjuk változik — a régi alapokon kívánja megformálni. Bár a forradalom bukásával minden kellék megbukik, szétesnek a díszletek és lomtárba kerülnek a jelmezek, mégis Rákóczi a legszebb dekorációkat a jövő igényei szerint szerkeszti. Mintha a ködlő messzeségből egy jó és igazi Kollonics hivatása integetne neki. A hivatásos reformátor mindig hivatott kezelője, a szónoki művészetnek, e félig megejtésnek, félig igazságnak. Rákóczi is jó

szónok. Márki megmutatja tüzeit, színeit, sokoldalúságát és könnyeit. Látjuk 24 tagú szenátusát, felében katonákból; élvezi a szólásszabadságot, pótolja a főrendiházat és helyettesíti szükség esetén néhány megye és város követeivel együtt néha magát az országgyűlést is. Ott áll középpontjában a rendet szerető, körülményes fejedelem, ki két kancelláriára, a magán és állami levéltárra különös pedantériával őrködik. Ime a rendes ember, az organizált államférfiú, a közmunkát magára ruházó összetett egyéniség.

Érdekesen rajzolja Márki a vármegyék és városok állapotát. Mindössze tíz megye maradt meg a király oldalán. A főispánok egy része tábornok és ezredes, sőt az alispánok is többször katonák. Néhol kettős tisztikart találunk. Kívül a szabadság véres területén kurucz, belül a körülzárt helyeken labancz-testület parancsolt. És volt egy új intézmény is, a parasztmegye, melyet Rákóczi azonban nem használt fel úgy, mint tehetne volna, nemesi elfogultságból, melyet a városokkal szemben sem tudott elnyomni. Az ő korában hosszú falábakon, állandóan készenlétben várakozik a falu. Futnia kellett, megsemmisülnie kellett, ha a harci érdek parancsolta. Igaz, újratelepítése mindenkor nagy gondja volt Rákóczinak; 360 falut érintett jöttében-mentében, milyen gondúzás a rend és nyugalom lankadt éveiben és mekkora gondgyűjtés a forradalom bibor óráiban!

Mátyáshoz hasonlított mint legfőbb bíró (új bíróságok, a parasztmegye, a falu-botja említhető reformjai), de rokona volt, mint legfőbb hadúr is. Nagyon érdekes, aprólékos fejezetek számolnak be Rákóczi kimeríthetetlen buzgalmáról a nemzeti hadsereg megszervezése körül. Megismerjük mint katonai pedagógust, mint kiképzőt, mint szervezőt. Kétségtelen, hogy mindent megtett, a mit tehetett, az emberfeletti vonal alatt. Ember mindig kevesebbet képes, mint a természet. És mi érdekel olvasuk a szerencsétlen hadvezér szerencsés elméleteit, meghatottan a nehéz körülmények között könnyed szorgalmának tanuságait; hadi ediktumait, katonai büntetőtörvénykönyvét és sok szervezeti rendelkezéseit. Látjuk felvonulni rendes gyalog (31) és lovas (52) ezredeit, udvari hadát (5500 ember), tüzérszázadait (6), mezei hadait, szekereseit, naszádosait, kitünő hidászait; megismerjük erődítési munkálatait (147 vár és sáncz volt a kezén), a közéletmezést és az egészségügyi intézményeket. (Ő állította fel az első katonai kórházakat.) Megismerjük hadvezéreit, tisztikarát, hogy ezután Márki gondos és szakszerű tanítása útján tisztába jöjjünk a sereg fegyveres felszerelésével is. E ponton sok dicsőség sugárzik Rákóczi nemzetgazdai talentumára. Szinte lehetetlennek tűnik fel, hogy fegyverben és hadiszerekben egy perczig sem volt hiány és a hazai eszközöket majdnem kizárólag itthon, a magyar iparral állította elő. Ő gyártatja először „Szent Péter késeit“, a szuronyokat, Selmeczbányán rézhajókat készített és meghonosítja a drótvonás új iparágazatát. Az az 500 felkelő, kivel megkezdte a harcot, még csak meztelen kaszával, villával, karddal állt ki a mezőre,

az a 100.000-nél több katona, a ki az első sikerek után tódult zászlai alá, az akkori viszonyok szerint jól felszerelt és felfegyverzett hadsereggé idomult. E tények fényességében Rákóczi mint organizátor, magasan, igen magasan emelkedik önmaga fölé. De azért ez nem zárta ki, hogy sok minden kezdetlegesen állott. A mi hiány maradt, azt a viszonyok parancsolták; legyőzhetetlen akadályok merültek fel, sem rendszeres gyalogság, se kellő tisztikar, sem megfelelő fegyelem nem nőhetett ki egy forradalmi fejedelem rövid sáfárkodása alatt. Hiszen a forradalom lelke, mindig fegyelmezetlenség, más néven túltengő önállóság és beteges önérzet, melyet a szükségyszerűség csak szerencse alakjában tarthat vissza a tragikus meredektől.

Bizonyára mindenki érdeklődik az azt a zajongó adattömeget, mely a kurucz sereg „beruházásáról“ szól. Rákóczi súlyt fektetett a csínra s bár a gyalogságra (à 20 frt) és lovasságra (à 60 frt) 80 millió forintot költött, mégis akadt elég hiányos öltözet, még a tisztek között is. De el kell ismernünk, hogy elment a végső határig. Hiszen Márki pontosan közli velünk, hogy 1704—1710-ig hány dolmányt, abanadrágot, bruszflekket, czafrangot, tarsolyt, lodingot csináltatott, hány véget szerzett a magyar városoktól, hányat a törököktől és görögöktől. Rengeteg tömeg, mintegy 350.000 vég az eredmény. Terjedelmes ismertetést érdemelne Rákóczi pénzügyi politikája, melyet a szerző — sajnos — rövidebbre fogott, mint az a történelmi materializmus korában czélszerű és helyes. Nekünk sincs terünk hozzá. Annyit ki kell emelnünk, hogy a felkelés első öt esztendeje adó nélkül folytatódott, mi páratlan jelenség. Azt is szokatlannak kell jelezniünk, hogy 12 millió rézpénz, forgalmi devalváció és nagy drágulás mellett, mikor a kényszer-monopoliumokat törölni kellett, b. Hellenbach minden igyekezete daczára a bányák kimerültek, XIV. Lajos segélypénzéhez csak váltók útján lehetett jutni, az adózás naturáliákban, a kereskedelem pedig csak csere alakjában tudott lélegzetre kapni, hogy annyi ideig pénzügyi bukás nélkül lehetett a forradalomnak a víz felett maradnia. (A sereg 1705-ben 2 1/2 millióba, 1706-ban kevés híjján 3 millióba került.) De megérthetjük: ennek a forradalomnak igazi pénzügyi alapja, a réz, bor és marha mellett tulajdonképpen Rákóczi magánvagyonja volt. Szerencse, hogy 27 megyében, 446 faluban mintegy 1,398.000 holdja volt és ingóságainak értéke 3 milliárdra rugott. Különben történetünknek ez a szakasza mindössze perczekig tartott volna. Idevágóan kitűnő fejezetek méltatják Rákóczi tevékenységét a földművelés, állattenyésztés, ipar, kereskedelem terén, melyeket fejlettebb állapotban adott át a jövődönnek, mint azt a múlttól örökölte. Érdemes munkája volt a hazai kereskedelem védelme a tisztességtelen külföldi verseny ellenében és főleg a postának rendkívüli gyakorlati érzékkel való fellendítése.

Gondosan méltatja könyvünk Rákóczi viszonyát a felekezetekhez és a papsághoz. Gyönyörűen megúsza e kényes örvényeket.

Az egyházipolitika sohasem a politika, hanem mindig a diplomácia kérdése: természetfölötti tanok, magukat természetfölöttieknek kijátszó emberekkel sohasem az igazság és lehetőségek, hanem a megkerülések, kivételek, érzékenységek területén mozognak. A nagyon vallásos és nagyon igazságos Rákóczi mint kitűnő diplomata, megtudta ezt a nehéz kérdést is fejteni. A teljes vallásszabadság, felekezeti türelem alapján minden függő kérdést megoldott, holott e ponton várták a forradalom belső meghasonlását és Rákóczit a külfölddel szemben mint egy második canisard cavalierit igyekeztek falrafesteni. Márki részletesen fejtegeti XI. Kelemenhez való viszonyát, a kath. klérus óvatos, tartózkodó álláspontját, az idegen jezsuiták eltávolítását, az alsó papság és szerzetes-rendek lelkesedését, a munkácsi gör. kath. püspökség ügyét (melyet hajlandó volt a kiewi érsekség alá helyezni), protestáns politikáját (a sárospataki prot. országgyűlés a pénteki napot országos böjtnek rendeli!) és hajlandóságát arra, hogy a görög-keletiekre nézve az orosz államegyházat elismerje. E kimerítő és szokatlan buzgalommal megírt fejezeteket a mai radikális politikusok is érdekléssel olvashatják.

Mintegy felüdülünk az iskolákról, irodalomról, költészetről és művészetéről szóló szakaszokban. Modern világba lépünk, midőn olvassuk, hogy Rákóczi erős iskola-politikát tűzött maga elébe. Melegen érzett társadalmat az iskola iránt, nem engedte a harczmezőre a tanulót, kuruczai pedig mindenütt kimélték az iskolát. Rákóczi a realitás felé akarta vezetni a tanügyet — ő maga a természettudományra szomjazó lélek — s bár a cenzurát felelevenítette az új irodalmi termelésre, mégis mindenütt szabadságot engedett iskola-alapításra és azokban teljes tanszabadságot engedett. Jeles stílusú, költő, műgyűjtő, zenebarát volt. (Márki bebizonyítja, hogy az ő korában cigányzenéről szó sem lehet.) Alatta jelenik meg az első politikai hírlap, egy néhány festő (Mányoki, Kupeczki, Bogdán, Mindszenty, Schuller) virággal és díszében áll az ötvösművészet, zene, egyenesen az ő bőkezűsége által támogatva. Bőkezűség kell is hozzá. Művészet csak kincsek árnyékában pihen meg, bontja ki gazdag podgyászát és teszi a világ arczatát szebbé azzal, a mit alkot.

És most ott állunk a kötet vége előtt. Még néhány oldal koncentrált vergődést és bukást kell átélnünk és minden szivárványnak, mely az élet, az intézmények megfiatalodását igéri, vége van. A kurucz-mozgalom lassú elbágyadása, őszi fakulása kúszik elő a hideg alkonyaton. Hullanak csendesen, vörös aranyban csillogó halott levelek. Másodszor is elvész a hanyag Erdély, kudarcot vall Rákóczi királyt kereső diplomáciája, a trencséni csata gyászos, vad rohanássá szakad szét, felzokog a Rákóczi-nóta, feketén jönnek az árulások és a keserves rézpénznek „nyakaszkad”. A sárospataki országgyűlés és Bezerédj kivégeztetése után búcsút kell vennünk a kötettől, mely lankadatlan, okos, meleg beszédével néhány nap alatt oly meghiit, kedves barátunkká lett.

Sok köszönettel kell elválnunk tőle. Nagyon sokat tanultunk és sok mindenben okultunk. És ez a végtelenségtől határolt, záros életünknek egyetlen lehető kifinomodása. Az elidegeníthetetlen tiszta örökség, melyet bőkezű embertársaink nekünk adományoznak. Köszöneteinkben is vannak fokozatok, mint mindenben, a mi lett, látható, vagy elvont. A legnagyobb elismerést azért szavazzuk meg Márkinak, mert Rákóczit *kihámozta a babérlevelek rengetegéből* és feltámasztotta mint embert, kinek erényeit és hibáit magunkhoz mérhetjük. Látjuk őt kicsinyes pompában, pepecselő pedantériában, érzékeny érzelmességben, hadvezéri ügyetlenségben, görnyedő valóságosságban, pózoló czeremóniákban, maradi előítéletekben és látjuk őt ezerkezű szorgalomban, törhetetlen reményben, áldozatkész önzetlenségben, rajongó hívésben, kigyúlt lelkesedésben, modern álmokban, csillogó nemességben, aczélos igazságban és fénylő szépézésben. Nem készen áll előttünk, mi formáljuk ki a közvetlen nyilatkozatok tömegéből. Talán ezért és mert annyira emberként jön velünk szembe, nagyobb és nemesebb érzésekkel pillantunk reá, mint Thaly megíratlan életrajza és az átöröklött költészeti lim-lom hagyatékának alapján. A midőn ennyire emberré válik, akkor nő az emberek fölé igazán. Az ilyen reális vízió az igazi után teremtés. A váz életre kap, a csontok körül hús rakódik le; friss hús, nem köd, nem üres köntös. Nincs nagyobb öröm, mint mikor a dolgok, emberek érthetőkké válnak nagyszerű arányok között. A szükségszerűség rideg intelme és az emberi munka szabadnak látszó küzdelme megbékülnek egyszerre és gyorsan. Megértjük, hogy vannak egyéniségek és vannak pályák, melyek a szigorú törvényszerűség sivár birodalmát telehintik szikrázó fényvel, sötét oldalról ugorva elő és pedig azért, mert a törvényszerűség éppen ő bennük válik törvénynyé. Márki *Rákóczi*a ilyen egyéniség és forradalma ilyen pálya.

Csak ismételnünk lehet, hogy Márki könyve szép és jó könyv. Ajánljuk azoknak, kik nem olvasták s azoknak, kik rokonszenvennel éreznek Rákóczi iránt vagy rokonszenveznek általában a jóval, az érdekessel.

Knr.

Kemény Zsigmond nőalakjai. Irta Langheim Irma. Doctori dissertatio. Komárom, 1909. 8-r. 74 l.

Kemény Zsigmonddal hosszú ideig keveset foglalkozott az irodalomtörténet. Ma már, Dengi, Loósz és különösen Papp Ferencz szépen megírt, alapos dolgozataival — ha valamirevaló életrajza még ma sincs is nagy regényíróknak — legalább megindult a mélyebben szántó, tudományos kutatás. Langheim Irma dolgozatát nem szabad ugyan ez újabb értekezések eredményeivel összemérni, de nem sorolhatjuk a teljesen hiábavaló munkák közé sem. Nincs conceptioja. Kemény nőalakjait nem tudja szervesen elhelyezni a virágirodalom nagy regényíróinak nőalakjai közé, mód-

szere egészében csak ismertető, párhuzamjai csak külsőségeken alapulnak épen ezért nem tud ítéletet mondani arról sem, hogy Keményben hogyan alakul ki és mint változik a nő képe. Következtetései viszont kissé merészek. Hogy magyar író nem hatott Keményre, azt a *Ködképek* és Jósika *A könnyelműek* cz. regényének ismeretével nem állíthatná. (EPHK, 1909-236.) Agatha és Iduna alakjaiból is — épen Keménynél — biztos alap nélkül nem lehet a költő életviszonyaira következtetni. Victor Hugó hatását nagyobbak gondolja annál, a mekkorának eddig tudtuk. S mindzekhez járul, hogy Kemény történeti nőalakjaiban nem keresi a *források* jellemző adatait, nem mutatja be, hogy mit csinált Kemény forrásainak adataiból. Azonban: ügyesen ismerteti, érdekesen csoportosítja a nőknek azt a hosszú sorát, a melyet Kemény regényeiből megismert. Megmutatja, hogy költőnk a nőnek fiatalkorától élete deléig mutatkozó minden problémája iránt érdeklődött, ellenben idősebb nőket nem igen rajzolt. Keménynek egyes nőalakjait vonzóan jellemzi, sok olyan vonást tud méltatni bennük, a miért Keményt csak a nő tudja helyesen értékelni. Stílusa is megnyerő. Illő lelkesedéssel szól tárgyáról; megállapításaiban Gyulai, Beöthy és Péterfy nyomán jár ugyan, ám mint általában minden művet és írot (pl. Hugót), ezeknek megállapításait is úgy ismerteti, mintha teljesen laikus, senkiről és semmiről nem tudó olvasónak írta.

Dr. Gálos Rezső.